

**AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ
DÖVLƏT
STANDARTI**

AZS

İlkin nəşr

MİLLİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ STANDARTI
Mal-material ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi

NATIONAL APPRAISAL STANDARDS
Appraisal of Inventories

LAYIHƏ

MÜQƏDDİMƏ

1. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) Azərbaycan və Orta Asiya Maliyyə İnfrastrukturunu Layihəsi tərəfindən **İŞLƏNİLİB** və **TƏQDİM EDİLİB**.

LAYİHƏ

MÜNDƏRİCAT

1. Tətbiq sahəsi.....	1
2. Termin və təriflər.....	2
3. Mal-material ehtiyatlarının qiymətləndirmə bazaları.....	4
4. Qiymətləndirmə tapşırığı.....	6
5. Maliyyə və qiymətləndirmə təhlilinin həyata keçirilməsi.....	8
5.1 Mal-material ehtiyatları komponentlərinin maliyyə təhlilinin aparılması.....	8
5.2 Mal-material ehtiyatları komponentlərinin qiymətləndirmə təhlilinin aparılması.....	9
5.3 Mal-material ehtiyatlarının likvidliyinin təhlili	12
6. Qiymətləndirmə haqqında hesabatın məzmunu.....	13
7. Yekun müddəalar	14
Əlavə 1. Mal-material ehtiyatlarının dövriyyəsinin inteqral maliyyə təhlilinin aparılması və müəssisənin dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsinə olan tələbin hesablanması.....	16
Əlavə 2. Müəssisənin mal-material ehtiyatlarının uçot-balans kateqoriyalarının dəyər təhlilinin aparılması çərçivəsində məlumatların toplanması və təhlili formatı.....	18

1 TƏTBİQ SAHƏSİ

1.1. Bu standart, öz uçotunu həm Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları (KTMMUS), həm də, sadələşdirilmiş maliyyə hesabatı sistemi əsasında aparan kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin mühasibat hesabatında əks olunan ilkin dəyər təhlili və mal-material ehtiyatlarının¹ ilkin dəyər qiyməndirməsi qaydasını müəyyən edir. Standart, qiymətləndirmə obyektini mal-material ehtiyatlarının azalmayan qalıqları və ayrıca eyniləşdirilməyən debitor borcları (konkret tələb hüquqlarına bağlanma olmadan) üzrə girovlar (yüklü olduğu) olduğu təqdirdə tətbiq edilir.

1.2. Qiymətləndirici, standartın nəzərdən keçirilən tətbiqi sahəsi və qiymətləndirmə məqsədi çərçivəsində, müəssisənin mal-material ehtiyatlarının uçot sisteminin yoxlamasını həyata keçirməli və müəssisədə tətbiq edilən mal-material ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi qaydasını müəyyən etməlidir. Bu cür yoxlamanın nəticəsi olaraq, girov kimi qəbul edilən mal-material ehtiyatlarının uçot dəyərinin onların xalis satış dəyərinə nə dərəcədə uyğun olması barədə mülahizə formalaşdırılır. Mal-material ehtiyatlarının dəyəri haqqında bu cür mülahizə həm qiymətləndirmə tarixinə olan vəziyyətə görə, həm də tələb edilən kreditin mümkün müddəti çərçivəsində gələcək perspektiv üçün irəli sürülməlidir.

1.3. Əgər qeyd edilən təhlil uyğunsuzluq dərəcəsinin əhəmiyyətli olduğunu böyük ehtimalla təxmin etməyə imkan verirsə, qiymətləndirici, xalis satış dəyəri göstəricilərinə uyğunluğu təmin etmək üçün mal-material ehtiyatlarının mühasibat göstəricilərinə edilməli olan keyfiyyət və (və ya) kəmiyyət düzəlişlərini qeyd etməlidir.

1.4. Bu cür düzəlişlər qiymətləndiriciyə mal-material ehtiyatlarının qiymətləndirilən kateqoriyalarının həm hazırkı, həm də gələcək dövr üçün satış bazar qiymətlərini daha adekvat şəkildə təxmin etməyə, kredit təsisatlarına isə, verilən kreditlər üzrə avans faizini (advance rate) müəyyənləşdirməyə və verilmiş kreditlərin obyektiv şəkildə realizə

---

¹ İlkin qiymətləndirmə dedikdə girov kimi qəbul etməzdən öncə müəssisənin mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur. Hazırda fərdi dəyər təhlili tələb edən konkret mövcud (ayrıca eyniləşdirilən) mal-material ehtiyatlarının qalıqları üçün kredit təsisatı tərəfindən tutulma artıq həyata keçirildiyi zaman, mal-material ehtiyatlarının ləğvetmə qiymətləndirməsi halları standartla tənzimlənmişdir.

edilən mal-material ehtiyatları kütləsi ilə bağlanması əmsallarının monitorinqini aparmağa imkan verir.

2 TERMİN VƏ TƏRİFLƏR

Mal-material ehtiyatları müəssisənin elə aktivləridir ki:

- a) biznesin adi gedişində satış üçün saxlanılır;
- b) bu cür satış üçün istehsal prosesindədir; yaxud
- c) istehsal və ya xidmət göstərilməsi prosesində istehlak ediləcək material və ya təchizatın formasına malikdir.

Mal-material ehtiyatları KTMMUS sistemində mühasibat uçotunun 201-208 yığım hesablarında əks olunur və *“xammal və materiallar”*, *“istehsalat məsrəfləri”* (bitməmiş istehsalat) və *“hazır məhsul”*, həmçinin, *“təkrar satış üçün mallar”* uçot kateqoriyaları üzrə bölüşdürülmürlər. Bank üsullarından asılı olaraq, bu kateqoriyaların bəziləri girov məqsədləri üçün yararlı olmaya bilər. Məsələn, istehsalat proseslərinin çoxunda bitməmiş istehsalat obyektləri, istehsalat prosesləri başa çatmayana qədər girov məqsədləri üçün yararlı hesab olunmayacaq.

Mal-material ehtiyatlarının girovu (dövriyyədəki malların girovu) Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin (AR MM) 306-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş xüsusi girov növüdür ki, bu zamanı girov qoyulan mallar girov qoyanda saxlanılır və girov qoyana girov qoyulmuş əmlakın (əmtəə ehtiyatları, xammal, materiallar, yarımfabrikatlar, hazır məhsul və i.a.) tərkibini və natural formasını dəyişdirmək hüququ verilir, bu şərtlə ki, onların ümumi dəyəri girov müqaviləsində göstərilən dəyərindən aşağı düşməsin. Girov qoyulmuş dövriyyədəki malların dəyərinin azalmasına, əgər müqavilədə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, girovla təmin edilmiş öhdəliyin icra edilmiş hissəsinə mütənasib surətdə yol verilir. AR MM-in 306-cı maddəsi Mal-material ehtiyatlarının girovuna münasibətdə aşağıdakı qaydaları müəyyən edir:

“306.2. Girov qoyanın özgeninkiləşdirdiyi dövriyyədəki mallar əldə edənin mülkiyyətinə keçdiyi andan girov predmeti olmur, girov qoyanın əldə etdiyi, girov müqaviləsində göstərilən mallar isə girov qoyanın onlara mülkiyyət hüququnun əmələ gəldiyi andan girov predmeti olur.

306.3. Əgər müqavilədə girov qoyanın fəaliyyətinə nəzarətin ayrı şərtləri nəzərdə tutulmayıbsa, dövriyyədəki malları girov qoyan girovların qeydiyyatı kitabını tərtib etməyə borcludur. Həmin kitaba malların girov qoyulması şərtləri haqqında və girov qoyulmuş malların tərkibinin və ya natural formasının dəyişməsinə səbəb olan bütün

əməliyyatlar, o cümlədən onların emalı haqqında sonuncu əməliyyat günü üçün qeydlər daxil edilir.

306.4. Girov qoyan dövriyyədəki malların girovu şərtlərini pozduqda girov saxlayan girov qoyulmuş mallara öz nişanlarını vurmaq yolu ilə onlarla bağlı əməliyyatları pozuntu aradan qaldırılanadək dayandıra bilər”.

Marja — satılmış məhsullardan müəssisənin əldə etdiyi gəlir ilə onların istehsal məsrəfləri arasındakı mütləq və ya nisbi fərkdir, yəni mənfəət-zərər hesabının tətbiq edilən formatından asılı olaraq, mədaxil və birbaşa məsrəflər, və ya mədaxil və satışın maya dəyəri arasındakı fərq deməkdir.

KTMMUS üzrə mühasibat uçotunda *mal-material ehtiyatlarının maya dəyərinə* satınalma məsrəfləri, istehsal (dəyişdirmə) prosesi məsrəfləri və mal-material ehtiyatları obyektlərini müvafiq yerləşmə yerində hazırkı vəziyyətinə gətirmək üçün sərf olunan digər məsrəflər daxildir.

Uçot məbləği / balans qiymətləndirməsi – nəzərdən keçirilən müəssisənin - KOS subyektinin hesabatında aktivin əks olunduğu xalis kəmiyyətdir.

Mal-material ehtiyatlarının ölçü bazaları

Xalis satış dəyəri — mal-material ehtiyatları obyektlərini tamamlanma və satışa yararlı vəziyyətə gətirənədək sərf olunan hesablanmış məsrəfləri və bu cür satışı həyata keçirmək üçün tələb olunan hesablanmış məsrəfləri çıxmaqla biznesin adi gedşində mal-material ehtiyatları obyektlərinin hesablanmış satış dəyəridir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi hallarda xalis satış dəyəri müəssisədəki maya dəyərinin hesablanması xüsusiyyətlərindən tam müstəqil olmur. Məsələn, müəssisənin qeyri-likvid istehsalat mərhələlərində olan bitməmiş istehsal obyektlərinə münasibətdə onların xalis satış dəyəri, hazır məhsul, yaxud likvid yarımfabrikatların istehsalınadək gələcək istehsalat mərhələlərində əlavə edilən maya dəyəri komponentlərini çıxmaqla müəyyən edilir.

Ədalətli dəyər (mal-material ehtiyatları üçün hazırkı qiymətləndirmə standartının kontekstində)— məlumatlı, əqdin baş tutmasında maraqlı və bir-birindən asılı olmayan tərəflər arasında sərbəst sövdələşmə şəraitində aktivin dəyişdirilə biləcəyi məbləğdir.

Bu tərifdə hər hansı qısa (ləğvetmə) ekspozisiya dövrü deyil, cari bazar şərtləri ilə əsaslandırılmış normal ekspozisiya dövrü nəzərdə tutulur. Ədalətli dəyər aktivlərin satış məsrəfləri nəzərə alınmadan müəyyən edilir. Əgər ədalətli dəyərdən satışı həyata keçirmək üçün tələb olunan bu cür məsrəflər (tranzaksiya xərcləri) çıxılırsa, onda “*satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyər*”dən söhbət gedir.

Şərh. Xalis satış dəyəri müəssisənin öz adı fəaliyyətinin gedişində mal-material ehtiyatlarının satışından mədaxil etməyi düşündüyü xalis məbləğə aiddir. Ədalətli dəyər, əsasında məhz bu mal-material ehtiyatlarının əsas (və ya ən sərfəli) bazarda satışı üzrə könüllü əsaslarla əqdin aparıldığı bu cür ehtiyatların qiymətini əks etdirməlidir. Bununla da, konseptual baxımdan xalis satış dəyəri ədalətli dəyərdən fərqli olaraq müəssisə üçün özünəməxsus dəyər hesab olunur və satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyərdən fərqlənə bilər. O halda ki, müəssisə - KOS subyekti yerli spot bazarda kommersiya əsasları ilə fəaliyyət göstərsə, bu cür fərqlər praktik əhəmiyyət daşımır.

Ola bilsin ki, digər hallarda müəssisə mal və ya xidmətlərinin qiymətqoymasını uzun-müddətli əməkdaşlıq müqavilələri, forvard sövdələşmələri, sabit (çevik olmayan) tarif cədvəlləri çərçivəsində həyata keçirir, yaxud müəssisənin transfer qiymətqoyması üçün səbəbləri və ya satış qiymətlərinin bazar qiymətlərindən fərqlənməsinə gətirib çıxaran digər mülahizələri vardır. Bu səbəbdən, bir halda ki, bank kreditləşməsi üçün qiymətləndirmənin məqsədi əksər hallarda qiymətləndirmənin bazar bazalarının (satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyər) tətbiqi ilə bağlı olur, əgər qiymətləndiricinin, müəssisənin mal satışını bazar qiymətlərinə uyğun həyata keçirmədiyini hesab etməsi üçün əsasları varsa, onun fəaliyyət sahəsinə müəssisənin satış qiymətlərinə bazar testinin tətbiq edilməsi mərhələsi də daxil olur.

3 MAL-MATERIAL EHTİYATLARININ QIYMƏTLƏNDİRMƏ BAZALARI

3.1. Müəssisənin KTMMUS 8 standartı üzrə aparılan hesabatında mal-material ehtiyatları bu iki ölçüdə ən kiçiyi üzrə ölçülməlidir: satışın maya dəyəri, və ya xalis dəyər. Bir qayda olaraq, mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının uçotu maya dəyəri üzrə aparılır, lakin müəssisənin istehsal etdiyi məhsulların qiymətdən düşməsinə sübut edən hallar baş verdikdə, yaxud onun bəzi məhsul, və ya xidmətlərinin buraxılışı ümumiyyətlə dayandırıldıqda, mal-material ehtiyatlarının balansında olan müvafiq kateqoriyalar (gələcək istehsal dövriyyəsindən çıxaraq qeyri-likvidə çevrilən kateqoriyalar) maya dəyərinin xalis satış dəyəri səviyyəsində azalmaqla qiymətdən düşməyə məruz qalırlar.

3.2. Mal-material ehtiyatları obyektlərinin (xüsusilə də, hazır məhsulların) mühasibat maya dəyərinə xammal, material və yarımfabrikatların alınmasına sərf olunan məsrəflər, həmçinin, istehsal prosesi məsrəfləri daxil olmalıdır.

3.2.1. Xammal və materialların alınmasına sərf edilən məsrəflərə (mal-material ehtiyatlarının “xammal və materiallar” kateqoriyası) daxil olmalıdır: satınalmanın xalis qiyməti (yəni, təqdim edilən bütün ticarət güzəştləri və konsessiyaları çıxmaqla), idxal rüsumları və digər vergilər (ƏDV kimi əvəzi ödənilən vergilərdən savayı), həmçinin, xammal, xidmət materialları, və ya hazır məhsullarla bilavasitə əlaqəli, nəqliyyat və çatdırılma üçün yükləmə-boşaltma məsrəfləri.

3.2.2. İstehsal prosesi məsrəflərinə bilavasitə istehsal obyektləri ilə əlaqəli xərclər, ilk növbədə, istehsalatla məşğul olan işçi heyətinin əmək haqlarının ödənilməsi üçün məsrəflər (əmək haqlarının ödənilməsinə sərf edilən birbaşa xərclər) daxildir. Bura həmçinin, xammal və material kateqoriyasını hazır məhsul kateqoriyasına² çevirmək üçün sərf edilməli olan sabit və dəyişən ümumi məsrəflər də daxildir. Əmək haqlarının ödənilməsinə sərf edilən birbaşa xərclər və istehsal obyektini vahidləri üzrə dolaylı ümumi əmək məsrəfləri bölgüsü müəssisənin normativ yüklənmə səviyyəsi əsasında həyata keçirilir ki, bu zaman bu cür yüklənmə səviyyəsini müəyyən etmək üçün müəssisənin istehsal güclərinin son dövrlər üzrə orta yüklənmə səviyyəsindən istifadə edilə bilər.

3.3. Bəzi ticarət müəssisələrində, yaxud xammal və materialların mövqelərinin uçotu məqsədilə mal-material ehtiyatları obyektlərinin maya dəyərinin ümumiləşdirilmiş aqreqasiya üsulundan istifadə edilə bilər. Xüsusilə, KTMMUS 8 standartında FİFO (ilk tedarükdə daxil olan partiyaların ilk silindiyi mal-material dəyərlərinin maya dəyəri uçotu) və çəkili orta maya dəyəri üsulunu tətbiq etməyə icazə verilir. Mal-material ehtiyatlarının müvafiq kateqoriyalarının müəssisədə dövriyyə müddəti kifayət qədər böyük, gözdən keçirilən mal-material ehtiyatları obyektlərinin bazar qiymətləri isə, kifayət qədər vilatildirsə (məsələn, balanslaşdırılmamış, yaxud mövsümi istehlak bazarlarında olduğu kimi), gözdən keçirilən mal-material ehtiyatlarının bu kateqoriya obyektlərinin cari bazar alış qiymətləri üzrə təkrar qiymətləndirməsini aparmaq və bu cür qiymətləndirmələr və müvafiq mal-material kateqoriyalarının uçot məbləğləri arasında fərq əmsalını müəyyən etmək tələb oluna bilər.

3.4. Bu standartın tətbiqi çərçivəsində qiymətləndirici müəssisədə faktiki olaraq həyata keçirilən, müəssisənin qiymətləndirilən mal-material ehtiyatları kateqoriyalarına

---

² Bir qayda olaraq, müəssisənin inzibati və idarəetmə heyətinin (mal-material ehtiyatlarının idarə edilməsi ilə əlaqəli olmayan bilavasitə işçi heyətinin) əmək haqları, hazır məhsulun satış və marketing məsrəfləri, həmçinin, xammal və materiallara sərf edilmiş artıq (anomal) məsrəflər, mal-material ehtiyatlarının biznesin adi aparılmasının çərçivələri ilə diqtə edilən lazımi vaxtdan artıq saxlanmasına sərf olunan məsrəflər maya dəyərinə daxil olmur. Qeyd olunan məsrəflər müvafiq dövrün xərclərinə aid edilir, lakin maya dəyərinə daxil edilmir.

daxil olan obyektlərin maya dəyərinin hesablanması qaydası ilə tanış olmalıdır. O, qiymətləndirmə haqqında hesabatda bu cür mal-material ehtiyatları obyektlərinin maya dəyərinin hesablanması zamanı hansı konkret məsrəf elementlərinin nəzərə alındığını, hansıların nəzərə alınmadığını və bu uçot qaydasının KTMMUS qaydalarına nə dərəcə uyğun olub-olmadığını təsvir etməlidir. Müvafiq məlumat mənbələri qismində müəssisənin uçot siyasəti və onun maliyyə hesabatına dair şərhlər³, həmçinin, hesablama idarələri tərəfindən aparılan faktiki araşdırmalarla birlikdə rəhbərliyin yazılı təsdiqi çıxış edə bilirlər.

3.5. Bəzi müəssisələr faktiki deyil, normativ maya dəyəri üsullarından istifadə edə bilirlər. Bu cür hallarda qiymətləndirici müəssisədə normativ maya dəyərinin hesablanması sisteminin quruluşunu öyrənməli və normativ maya dəyərinin parametrləri ilə faktiki məsrəflər üzrə uçot nəticəsində əldə ediləcək parametrlər arasında müqayisə apararaq, hesabatda müvafiq ziddiyyətlərin miqyasını göstərməlidir.

4 QIYMƏTLƏNDİRMƏ TAPŞIRIĞI

KOS subyektlərinin kreditləşməsi məqsədləri üçün mal-material ehtiyatlarının girov qismində qiymətləndirməsi zamanı qiymətləndirici qiymətləndirmə sifarişçisindən aşağıdakılarla bağlı yazılı təlimat almalıdır:

– dəyər təhlilini həyata keçirərkən məhz hansı mal-material ehtiyatları kateqoriyaları nəzərdən keçirilməlidir (bitməmiş istehsal obyektləri, məsələn, yarımfabrikatlar mal-material ehtiyatları üzrə girov kütləsinə daxil ediləcəksə, bitməmiş istehsalın nəzərə alınan istehsalat mərhələlərinə mümkün bölünmə ilə); mal-material ehtiyatlarının eyniləşdirməsi və izlənən azalmayan girov qalığı həm də girov məqsədləri üçün natural uçot nöqtəyi-nəzərindən müəyyənləşir, yaxud müəssisədə məsrəflərin hesablanması natural-obyekt kəsiyində aparılırsa, müvafiq mal-material

---

³ KTMMUS 8 standartına uyğun olaraq, müəssisənin maliyyə hesabatı aşağıdakıları açmalıdır: a) maya dəyərinin istifadə edilən qiymətləndirmə üsulları daxil olmaqla, mühasibat siyasətləri, b) müəssisənin müvafiq fəaliyyət sahələrinə kateqoriyalar üzrə bölünmələrlə, mal-material ehtiyatlarının ümumi uçot məbləğləri, c) satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyərə əsaslanan mal-material ehtiyatları obyektlərinin uçot məbləğləri, ç) bu uçot dövrü üçün məsrəflərə silinmiş mal-material ehtiyatlarının uçot məbləği, e) mal-material ehtiyatlarının istənilən qiymətdən düşmə məbləği (yəni, xalis dəyər səviyyəsindəki qiymətdən düşmüş mal-material ehtiyatları obyektlərinin silinmiş maya dəyəri məbləği), yaxud bu hesabat dövrü üzrə belə qiymətdən düşmələrin bərpası, və bu cür silinmələrin/bərpa olunmaların səbəbləri, ə) öhdəliklərin təmin edilməsi məqsədilə girov qoyulmuş mal-material ehtiyatlarının uçot məbləği.

ehtiyatları kateqoriyalarının mühasibat və girov məqsədləri üçün qəbul edilən natural uçot vahidi hansıdır⁴;

– əgər bu cür proses əhəmiyyətli dövriliklə xarakterizə olunursa, müəssisənin – KOS subyektinin istehsal prosesindəki mal-material ehtiyatları qalıqlarının mövsümi dövriyyəsinin həyata keçirilən maliyyə və dəyər təhlilində əks olunma xüsusiyyətləri üzrə göstərişlər (xüsusilə, maliyyə və dəyər təhlilini rüblük və (və ya) illik hesabatlılıq əsasında həyata keçirmək lazımdır);

– qiymətləndirici müəssisədəki mal-material ehtiyatlarının maya dəyərinin uçot və hesablama xüsusiyyətlərini məhz hansı səviyyədə tədqiq etməlidir və bunun üçün lazımı məlumatlar (biznes planları, hesablama cədvəlləri ilə tanış olma imkanına dair müzakirə məsələləri, həmçinin, anbar uçotu sistemlərinin təşkili, mal-material ehtiyatları qiymətləndirilən subyektin hesabları və uçot kitabları və s. öyrənilməsi, yaxud müvafiq fərziyyələrin xüsusiyyətləri) necə seçiləcək⁵;

– qiymətləndiricinin, mühasibat qeydlərinin aparılma keyfiyyətini yoxlamaq üçün onların mal-material ehtiyatları obyektləri ilə inventarlaşdırma müqayisəsi aparmaq məqsədilə müəssisənin anbarlarında olan mal-material ehtiyatları obyektlərinə fiziki baxış keçirməsinə ehtiyac varmı;

– müəssisənin mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının həyata keçirilən maliyyə təhlilinin xüsusiyyətləri (dövriyyə müddətlərinin, dövriyyə maliyyələşdirməsinə tələbin hesablanması) və onun keçirilməsi üçün tələb olunan məlumatların alınma mənbələri;

– tətbiq edilən qiymətləndirmə bazası: satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyər və (və ya) ləğvetmənin xalis dəyəri. Bəzi hallarda (potensial) kreditor kredit verərkən borcalana, bütün mədaxilin avtomatik olaraq kreditorun hesabına köçürülməsi ilə adi biznes dövriyyəsi həyata keçirərkən mal-material ehtiyatlarını realizə etmək (yəni, borcalana öz ticarət kanalları vasitəsilə bu cür mal-material ehtiyatlarının satışını həyata keçirmək) hüququnun verilməsini iqtisadi cəhətdən məqsədmüvafiq hesab edə bilər. Borcalan defolta uğradığı təqdirdə, ona bu materiallar üçün girov cəriməsi tətbiq edilə bilər. Borcalana KOS subyektinə belə bir imkan verildikdə, hazır məhsul obyektlərinin qiymətləndirilməsi və onlar üzrə qiymətləndirmə əmsallarını hesablanmasını (bax Əlavə 1), onlara münasibətdə satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyərin müəyyən edilməsinə

---

⁴ Nəzərə almaq lazımdır ki, mal-material ehtiyatlarının bir çox növləri üçün uçot vahidinin seçim xüsusiyyətləri (və onun əsasında müəyyənləşdirilən azalmayan girov qalığı) mal-material ehtiyatları obyektlərinin ədalətli dəyərinin qiymətləndirmə səviyyəsinə təsir göstərə bilər, çünki, müəyyən mal-material ehtiyatlarının təklif qiymətlərinin elastikliyi son dərəcə əhəmiyyətli ola və mexanizm seçimi, yaxud satış səviyyəsini (topdan və pərakəndə satış, qalıq satışının hərrac mexanizmi və s.) əvvəlcədən müəyyən edə bilər.

⁵ Məsələn, müəssisədə uçotun KTMMUS 8 standartının, və ya, sadələşdirilmiş maliyyə hesabatı sisteminin tələblərinə uyğun olması haqqında fərziyyələr.

əlavə olaraq, həmçinin xalis satış dəyəri əsasında həyata keçirmək məqsədəuyğun ola bilər. Bu cür məsələlər sifarişçinin qiymətləndirmə təlimatlarında dəqiqləşdirilir;

– qiymətləndiricinin hesabatında, həyata keçirilən maliyyə və dəyər təhlilindən savayı hər hansı köməkçi sorğu məlumatının verilməsi, məsələn, girov qismində qəbul edilən mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının likvidliyi və köhnəlməsi təhlilinin aparılması, yaxud borcalan defolta uğradığı təqdirdə, girov qoyulmuş mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının satılması strategiyasının işlənilib hazırlanması zərurəti.

5 MALİYYƏ VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ TƏHLİLİNİN APARILMASI

Qiymətləndirici tərəfindən hazırlanan qiymətləndirmə hesabatı müəssisənin girov qoymaq istədiyi mal-material ehtiyatları komponentlərinin (bax, 5.1 və 5.2 bəndləri) həyata keçirilən maliyyə və qiymətləndirmə təhlilinin təsvirini nəzərdə tutur. Bura həmçinin müəssisədəki mal-material ehtiyatlarının ümumi keyfiyyəti və həm natural, həm də maya dəyəri üzrə uçotunun aparılma xüsusiyyətləri barədə şərh, o cümlədən, maya dəyərinin hesablanması üsullarının KTMMUS 8 “Ehtiyatlar” standartına uyğun olub-olmaması haqqında şərh daxil etmək məqsədəuyğundur. Əgər müştəri təlimatlarına uyğun olaraq, kredit alınması çərçivəsində müəssisənin mal-material ehtiyatlarının girovunun mövcud, və ya planlaşdırılan təşkili xüsusiyyətləri qiymətləndiriciyə açıqlanırsa, yaxud məlum olursa, qiymətləndirici obyektin qiymətləndirilməsi haqqında öz hesabatına bu cür xüsusiyyətlər (vəsaitlərin müəyyən mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının balans qiymətlərinə uyğun avanslaşdırılması əmsalının məntiqiliyi, planlaşdırılan azalmayan qalıqların dəyər təhlili prosesində retrospektiv şəkildə qeyd edilmiş mal-material ehtiyatlarının faktiki minimal qalıqlarına nisbəti, tələb olunan kreditləşmə həcmnin, və ya kredit xəttinin müəssisənin dövrüyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsinə olan zərurət dinamikası ilə nisbəti (bax. Əlavə 2 və s.) haqqında şərh əlavə edə bilər.

5.1 *Mal-material ehtiyatları komponentlərinin maliyyə təhlilinin aparılması*

5.1.1. Müəssisənin – KOS subyektinin mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının maliyyə təhlili müəssisənin mal-material ehtiyatları kateqoriyaları arasında səciyyəvi struktur nisbətlerini müəyyən etmək və müəssisənin dövrüyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsində xarakterik sabit tələb həcmi müəyyən etmək məqsədilə həyata keçirilir, belə ki, mal-material ehtiyatlarını girov qoymaqla alınan kreditlər əksər hallarda müəssisənin dövrüyyə vəsaitlərini tamamlamaq məqsədilə götürülür.

5.1.2. Əgər qiymətləndiricinin müştəri təlimatlarında digəri tutulmayıbsa, maliyyə təhlilini mal-material ehtiyatlarının müvafiq balans mövqələrinin zaman kəsiyində şaquli (struktur) təhlili və ayrı-ayrı mal-material ehtiyatları komponentləri və onların maliyyələşdirmə mənbələri üzrə dövriyyə müddətlərinin müqayisəsinə əsaslanan əmsal təhlili (bax Əlavə 2) formasında aparmaq tövsiyə olunur. O, retrospektivlik dövrü əhatə edən (mümkünsə, audit edilmiş) illik və rüblük hesabatlar əsasında həyata keçirilir (rüblük hesabat məlumatları istifadə edildikdə azı 1 illik hesabatlar əsasında, illik hesabat məlumatları istifadə edildikdə isə 2-3 il üzrə hesabatlar əsasında). Bu cür təhlil çərçivəsində aşağıdakıları hesablamaq tövsiyə olunur (retrospektiv dinamikada təhlil həyata keçirməklə):

- cari aktivlərin ümumi həcmində mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının struktur nisbəti;

- mal-material ehtiyatları komponentlərinin dövriyyəsi (dövr ərzində satılmış mal və xidmətlərin maya dəyərində əsaslanan), müəssisənin anbarındakı hazır məhsulun dövriyyəsi (dövr ərzindəki mədaxilə nisbətində) və debitor borcların dövriyyəsi (dövr ərzində satışdan mədaxilə bağlı) əmsalları;

- kreditor borclarının dövriyyəsi əmsalları (satılmış mal və xidmətlərin maya dəyərində bağlı);

- dövriyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsinə olan tələbi müəyyənləşdirən müəssisənin maliyyə dövrü – inteqral göstərici kimi (bax Əlavə 2).

5.1.3. Əgər istifadə edilən retrospektiv məlumatların dezaqreqasiya səviyyəsi imkan verirsə, müvafiq təhlil bir neçə paralel modifikasiyalarda həyata keçirilə bilər: həm müəssisənin mal-material ehtiyatlarının bütün kateqoriyalarına münasibətdə, həm də müəssisənin girov kütləsindən istisna edilməyən mal-material ehtiyatları komponentləri ilə əlaqədə.

5.1.4. Maliyyə təhlili həyata keçirərkən qiymətləndirici təhlil zamanı istifadə edilən məlumatların müqayisə oluna bildiyinə, xüsusilə də, təhlilin retrospektivlik dövrü ərzində müəssisənin uçot siyasətində, həyata keçirilən müqayisələri etibarsız, və ya çaşdırıcı edə biləcək, mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının əks olunması ilə əlaqəli dəyişikliklərin olub-olmadığına əmin olmalıdır.

5.2. Mal-material ehtiyatları komponentlərinin qiymətləndirmə təhlilinin aparılması

5.2.1. Girov qismində qəbul edilən mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının qiymətləndirmə təhlilinin məqsədi kreditorların mal-material ehtiyatlarının natural

qalıqlarına bazar dəyəri ifadəsində gələcək operativ nəzarət imkanı yaratmaq üçün bu cür mal-material ehtiyatlarının balans qiymətləndirmələri ilə onların xalis satış dəyərləri (tamamlama və satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyər) arasında nisbəti müəyyən etməkdir.

5.2.2. Əlavə 2-də təqdim edilmiş şablon və ya onun modifikasiyaları əsasında təhlil təşkil etmək tövsiyə olunur. Borcalanın mal-material ehtiyatlarının qalıqlarının gələcək monitorinqini asanlaşdırma biləcək təhlil və onun nəticələrinin təqdim edilməsinin uyğun formatı onların xüsusi təhlilidir, yəni müvafiq kateqoriyalı mal-material ehtiyatları obyektlərinin natural uçotunun 1 vahidinin və ya hazır məhsul obyektlərinin 1 vahidinə hesablanması. Adətən müəssisələrin çoxunda iqtisadçılar maya dəyərinin hesablanmasını məhsul satışının uçot vahidləri üzrə aparırlar. Bu səbəbdən, məlumatların bu cür xüsusi formatı çox vaxt əlçatan olacaq və azalmayan mal-material ehtiyatları qalıqlarına nəzarətin adətən natural uçot vahidləri əsasında aparıldığını da nəzərə alaraq, ondan maksimal dərəcədə geniş istifadə etmək lazımdır.

5.2.3. Digər hallarda (xüsusilə, qeyri-standart məhsullar istehsal edildikdə, yaxud müəssisə tərəfindən qeyri-standart xidmətlər göstərildikdə), əsasendə, dərin istehsalat mərhələlərində, yaxud müəssisənin məsrəflərinin bilavasitə xərclərə aid etmə payı yüksək olduqda, mal-material ehtiyatlarının maya dəyərinin hesablanması ilə bağlı çətinliklər meydana gələ bilər. Bu cür hallarda, xüsusi əsasda dəyər təhlili aparmaq (mal-material ehtiyatlarının xüsusi uçot vahidlərinin hesabı ilə) çətin və ya qeyri-mümkün olur, və tez-tez yalnız müəssisənin məsrəf mövqelərinin (o cümlədən, istehsalat məsrəflərinin) bazara uyğunluğunun yoxlanması ilə kifayətlənmək məqsədəuyğun olur. Bununla belə, bazar şəraitində fəaliyyət göstərən bütün müəssisə növləri üçün adətən hazır məhsul çeşidlərinin ədalətli dəyər qiymətləndirməsini müəyyən etmək mümkün olur.

5.2.4. Hazır məhsul obyektlərinin qiymətləndirməsi onların ədalətli dəyəri üzrə ən əlçatan, və ya əsas milli satış bazarında, bir qayda olaraq, müəssisənin – KOS subyektinin fəaliyyət göstərdiyi ticarət səviyyəsində həyata keçirilir, yəni əgər müəssisə öz məhsullarını topdan satış bazarında satırsa, onun hazır məhsul çeşidinin qiymətləndirilməsi üçün pərakəndə satış bazarından əldə edilmiş qiymət məlumatlarından istifadə etmək düzgün olmaz⁶. Müəssisənin hazır məhsul çeşidinin

---

⁶ Müəssisənin öz əsas ticarətini pərakəndə əsaslarla həyata keçirdiyi əks hallarda, topdan satış bazarının qiymət məlumatlarının tətbiq edilməsi özünü doğrulda bilər, belə ki, mal-material ehtiyatlarının kütləvi ləğvetməsi zamanı (məsələn, müəssisə kredit götürən qismində defolta uğradıqda) onların pərakəndə satışı problemlili ola bilər və bu halda, ən münasib satış bazarı səviyyəsi topdan satış səviyyəsi hesab olunur.

ədələtli dəyərinin müəyyən edilməsi adətən analoji məhsulların qiymətləri ilə bazar müqayisəsi aparmaqla həyata keçirilir (nəzərə alınması mümkün olduqda, analoqların istehlak xüsusiyyətlərindəki fərqlərlə bağlı əsaslandırılmış mümkün düzəlişlərlə). Bu zaman, müəssisənin hazır məhsulunun faktiki satış qiymətləri o halda ədalətli dəyər göstəricisi hesab olunur ki, qiymətləndirici, onların bazar səviyyəsinə sabit uyğunluğunu göstərən (və qiymətləndirmə haqqında hesabatda təsvir edilmiş) kifayət qədər sübuta malik olsun (xüsusilə, müəssisə tərəfindən bu və ya digər transfer qiymətkoyma sxemlərindən istifadə edilməməsinə əminlik, affilie olunmuş şəxslərə satış həcminin azlığı və əsas sifarişçilərdən asılılığın olmaması). Qiymətləndirmə haqqında hesabatda qiymətləndirici bazar mübadiləsinin təxmin olunan halları haqqında irəli sürdüyü fərziyyələri və hazır məhsulun ədalətli dəyərinin müəyyən edilməsinin əsasında duran hesablanmış fərziyyələri, o cümlədən, qəbul edilmiş ticarət səviyyəsi və mexanizmini təsvir edir (topdan, yaxud və ya pərakəndə; hərrac mexanizmi, və ya birbaşa marketing satışları, komissiya və s.).

5.2.5. Müəssisənin hazır məhsulunun ədalətli dəyərini bazar qiymətlərinə görə birmənalı şəkildə müəyyən etməyin mümkün olmadığı, onun satış qiymətinə, müxtəlif sifarişçilər üçün eyni olmadığı nadir hallarda maya dəyəri üstəgəl müəssisənin mənfəətinin orta marjasına əsaslanan hazır məhsul qiymətləndirməsi modelini tətbiq etmək olar, lakin bu yalnız o halda olur ki, qiymətləndirici məsrəflərin bazara uyğunluğunu məhsulun maya dəyərinin tərkibində yoxlamış olsun. Bununla belə, müəssisənin, etibarlı xarici bazar qiymətləndirmələrinə malik olmayan hazır məhsulunun girov məqsədilə yararlı olacağı az ehtimal olunur.

5.2.6. Mal-material ehtiyatlarının ədalətli dəyərinin uyğunlaşdırılmalı olduğu, nəzərə alınan məsrəflər, qiymətləndirmə fərziyyələrində qəbul edilmiş bazarda satışın həyata keçirilməsi üçün nəqliyyat və müvəkkil xərcləri daxil olmaqla, onların satış və realizə etmə xərclərini və bu zaman ödənilən əvəzi ödənilməyən istənilən vergiləri əks etdirir. Əgər mal-material ehtiyatlarının qiymətləndirməsi zamanı ədalətli dəyər fərziyyələrində qəbul edilmiş ticarət mexanizmi hərrac satış mexanizmidirsə, hərracların təşkilinə və aksionçu xidmətlərinin ödənilməsinə çəkilən bütün xərclər nəzərə alınmalıdır. Hərrac mexanizmində mal-material ehtiyatlarının satışı, müəssisənin girov qoyulan mal-material ehtiyatlarının tam dövriyyə kütləsi ilə müqayisə oluna bilən birdəfəlik böyük partiyalarla həyata keçirilə bildiyindən satış məsrəflərinin tərkibinə satışın həyata keçirilməsi üçün tələb olunan həcm güzəştləri də daxil ola bilər.

5.3. Mal-material ehtiyatlarının likvidliyinin təhlili

5.3.1. Qiymətləndiricinin müştəri təlimatlarında girov qismində qəbul edilən mal-material ehtiyatlarının likvidliyinin təhlilini keçirmək üçün göstəriş əks oluna bilər. Likvidliyin vacib xüsusiyyəti müəssisənin müxtəlif mal-material ehtiyatlarının müxtəlif ticarət şəraitlərində satış sürətidir. Mal-material ehtiyatlarının ədalətli dəyəri mal-material ehtiyatlarının nizamlanmış realizə etmə xüsusiyyətinə və satış zamanı adətən qəbul edilmiş mal-material ehtiyatlarının marketinq dövrünə əsaslanır. Eyni zamanda, ədalətli dəyərin tərifində nəzərdə tutulan fərz edilən əqd anlayışı çərçivəsində realizə olunan mal-material ehtiyatları vahidlərinin optimal həcmi ilə bağlı göstərişlər yer almır. Nəzərə almaq lazımdır ki, cərimələrin, gələcəkdə satılması üçün müəssisənin mal-material ehtiyatlarının girov qalıqlarına yönəldilməsi zamanı bu cür qalıqlar böyük həcmdə təqdim edilə bilər və bu səbəbdən, müəssisə üçün səciyyəvi olan kommersiya satış sövdələşməsinin həcmi çərçivəsində qeyri-likvid, yaxud yalnız digər mal-material ehtiyatları kateqoriyaları üzrə qalıqlarla birlikdə realizə edilə bilən ola bilər. Müəssisənin mal-material ehtiyatlarına cərimə tətbiq edildikdə, qiymətləndirici qiymətləndirmə haqqında hesabatda onların maksimal likvidliyini təmin edən optimal satış strategiyasını təqdim edə bilər (müəssisənin sifarişçilərinə (borcalanın adı satış kanalları vasitəsilə) seriyalarla müəyyən edilmiş hissə-hissə, və ya tam şəkildə satış, eyni istehsalat, və ya sahə ilə məşğul olan təşkilatlara satış, hərrac, və ya digər mexanizm vasitəsilə tədarükçülərə geri qaytarma satışı və s.). Söhbət orta və ya aşağı likvidli mal-material ehtiyatlarından gedirsə, qiymətləndirici həm də müxtəlif qiymətə malik mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının satış müddətlərinin elastikliyinə keyfiyyət və ya kəmiyyət təhlilini təqdim edə bilər.

5.3.2. Əgər mal-material ehtiyatlarının girov kütləsinin tərkibinə bitməmiş istehsal materiallarını daxil etmək planlaşdırılırsa, qiymət təhlili və xüsusilə də, likvidliyin təsvirini qiymətləndiricinin müştəri təlimatlarında əks olunmuş bütün bitməmiş istehsalat istehsalat mərhələləri üzrə həyata keçirmək lazımdır, belə ki, bitməmiş istehsalatın müxtəlif istehsalat mərhələləri müxtəlif likvidliyə malik ola bilər, onlardan bəziləri isə, ümumiyyətlə girov üçün yararsız ola bilər.

5.3.3. Bəzi xammal və material, yarımfabrikat istehsalı obyektləri, həmçinin, hazır məhsullar (məsələn, fəsil dəbinə məruz qalan məhsullar) zaman etibarilə yüksək qiymət dəyişiklikləri ilə xarakterizə oluna bilərlər. Bundan başqa, bu məhsullar köhnəlmə riskinə (zaman etibarilə qeyri-likvidliyin sürətli artımı) malik ola bilərlər. Əgər qiymətləndirici bu cür risklər barədə xəbər tutursa, o bunların miqyası və qiymətqoyma ehtimalını qiymətləndirmə haqqında hesabatda təsvir edə, həmçinin, bu təsvirə, bu cür

risklərin mümkün əmələ gəlməsinin müvafiq mal-material ehtiyatları kateqoriyalarının dövriyyə müddətləri ilə əlaqəsi barədə şərh əlavə edə bilər.

6 QIYMƏTLƏNDİRMƏ HAQQINDA HESABATIN MƏZMUNU

6.1. Mal-material ehtiyatlarının qiymətləndirməsi haqqında hesabat Azərbaycan Respublikasının qiymətləndirmə fəaliyyəti üzrə tələbləri və Azərbaycan Milli Qiymətləndirmə Standartı 5 (AMQS 5) “Qiymətləndirmə haqqında hesabatın tərtibi”nə uyğun şəkildə, onların hazırki standartda nəzərdə tutulan tələblərlə uyğunlaşdığı səviyyədə tərtib edilir.

6.2. KOS subyektlərinə kredit ayrılması məqsədilə hazırlanan mal-material ehtiyatlarının qiymətləndirməsi haqqında hesabat hər şeydən əlavə aşağıdakıları da əks etdirməlidir:

– nəzərdən keçirilən KOS subyektinin keçmiş və hazırki fəaliyyətinin, həmçinin, onunla bağlı təşkilati strukturun təsviri (xüsusilə də, istehsal edilən məhsulların hazırki nomenklaturasının (onun dəyişdirilməsi ilə əlaqəli planların), texnoloji və anbar prosesinin, müəssisənin mal-material ehtiyatlarının əks etdirilməsi və malların satışı ilə əlaqəli mühasibat uçotu siyasətinin özünəməxsusluqlarının; anbar uçotunun təşkil keyfiyyətinin natural və məsrəf-dəyər göstəriciləri ilə təsviri; mal-material ehtiyatlarının saxlanmasına məsul şəxslərin səriştəliliyi haqqında məlumatlar; mal-material ehtiyatlarının saxlanması və qorunması şərtlərinin ümumi keyfiyyətinin təsviri);

– müəssisənin fəaliyyətində (və imkan daxilində, təhlil dövründə və perspektiv gözləntilərdə onun təkümülü və variasiyaları) istifadə edilən konkret mal-material ehtiyatlarının struktur və çeşid tərkibinin təsviri (maliyyə təhlilinin retrospektivlik dövrü üçün və ən azı, qiymətləndirmə/dəyər təhlili tarixinə olan vəziyyətinə görə), həmçinin, xammal və materiallardan hazır məhsulun əldə edilməsində davam edən istehsalat dövrü çərçivəsində mal-material ehtiyatlarının müəssisədə dövriyyə/transformasiya xüsusiyyətlərinin təsviri. Xammal və materiallar kateqoriyalarına münasibətdə: tədarükçü və podratçılarla əlaqəli risklərin, xüsusilə də, tədarükçülərin təmərküzləşməsi və müəssisənin onların birbaşa, və ya dolayı nəzarətindən asılılığı ilə bağlı risklərin təsviri. Hazır məhsula münasibətdə: hazır məhsul çeşidləri üzrə realizə etmə şərtlərinin xüsusiyyətləri (alıcılara səviyyəvi satış partiyaları, ilkin ödəniş və ticarət kreditinin təqdim edilməsi şərtləri, hazır məhsulun mülkiyyət hüququnun ötürülməsi ilə bağlı səciyyəvi müqavilə şərtləri, satışdan sonrakı və zəmanət dövrü ərzində hazır məhsulun geri

qaytarılması riskləri, affilie olunmuş şəxslərə satış həcmli və müəssisənin alıcı və sifarişçilərinin təmərküzləşməsi ilə əlaqəli risklərin səviyyəsi);

– müəssisənin mal-material ehtiyatları üzrə maliyyə və qiymətləndirmə təhlillərinin aparılma xüsusiyyətlərinin və əldə edilmiş nəticələrin təsviri (bax. Əlavə 1 və 2);

– girov qismində qəbul edilən və qəbul edilməyən mal-material ehtiyatları kateqoriyalarına bölməklə nəzərdən keçirilən mal-material ehtiyatlarının likvidliyinin təsviri (qiymətləndirmə sifarişçisinin təlimatındakı şərtlərdən asılı olaraq və 5.3 bəndindəki tövsiyələri nəzərə almaqla, yanaşma və detallaşdırma ilə), həmçinin, aşkar edilmiş qeyri-likvid mal-material obyektlərinin müəssisənin anbarında mövcudluğunun təsviri. Müəssisədə qeyri-likvid mal-material mövqeləri aşkarlandığı təqdirdə, onların natural və dəyər ifadəsində mütləq və nisbi həcmi, müəssisənin mühasibat uçotunun registrlərində onların əks etdirilməsi xüsusiyyətləri, o cümlədən, xalis satış dəyərinin uçot modelinin keçmişdə onların mühasibat qiymətləndirmələrinə tətbiq edilib-edilmədiyini haqqında məlumatlar təqdim etmək lazımdır;

– digər təsvirlər və baxılması qiymətləndiricinin müştəri təlimatlarında nəzərdə tutulan məsələlərin həlli.

7 YEKUN MÜDDƏALAR

7.1. Qiymətləndirici forma və məzmunu qiymətləndirmə tapşırığının şərtlərini təmin edən sənədləşmə hazırlamalı və aparmalıdır. Bu sənədləşmə, qiymətləndirmə üzrə xidmətlərin göstərilməsinin gedişində əldə edilmiş və təhlil edilmiş informasiyanın, həyata keçirilmiş prosedurlarla əlaqəli məlumatların, istifadə edilmiş yanaşma və qiymətləndirmə üsullarının, həmçinin, qiymətləndirmə obyektinin dəyəri haqqında nəticələrin əsas arxividir.

7.2. Sənədlərin sayının, növünün və məzmununun müəyyənləşdirilməsi qiymətləndiricinin məsuliyyətinə daxildir.

7.3. Qiymətləndirici, praktika zərurəti və qiymətləndirmə fəaliyyətinin mövcud standartlarının və digər normativ-hüquqi aktların tələblərini yerinə yetirmək üçün tələb olunan lazımi müddət ərzində sənədləşmənin (o cümlədən, qiymətləndirmə hesabatının) yaxşı saxlanmasını təmin etməlidir. Bütün saxlama müddəti ərzində, qiymətləndirici həyata keçirilmiş qiymətləndirməyə aidiyyətli olan istənilən saxlanılan sənədə çıxış imkanına malik olmalıdır.

7.4. Bu milli qiymətləndirmə standartı Azərbaycan Respublikası Milli Qiymətləndirmə Standartları Sisteminin tərkibinə daxildir və müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edildiyi andan etibarən qüvvəyə minir.

7.5. Bu qiymətləndirmə standartının tələbləri ilə Azərbaycan Respublikası Milli Qiymətləndirmə Standartları Sisteminin digər standartlarının tələbləri arasında ziddiyyətlər yarandığı təqdirdə, üstünlük bu milli qiymətləndirmə standartına verilir.

7.6. Bu milli qiymətləndirmə standartına əlavə və dəyişikliklər səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən edilir və müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edildiyi andan etibarən qüvvəyə minir.

Müəssisənin mal-material ehtiyatlarının uçot-balans kateqoriyalarının dəyər təhlili çərçivəsində məlumatların toplanması və təhlili formatı

Səh. nömrə	Mal-material ehtiyatları kateqoriyası	Girov qoyula bilir, yaxud qoyula bilmir? (Bəli/Xeyr)?	Mühasibat uçotunun registrlərində qiymətləndirmə tarixinə olan maya dəyəri, AZN	Anbar uçotu registrlərinə, və ya qiymətləndiricinin baxışına əsasən qiymətləndirmə tarixinə olan natural uçot vahidlərinin sayı (uçot vah.)	Təhlil edilən dövr üçün orta, maksimal və minimal qalıqlar haqqında məlumatlar, uçot vah.	Maya dəyəri / uçot vah. (AZN)	Satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyər*, və ya xalis satış dəyəri** / uçot vah.	Ədalətli dəyər və maya dəyərinin nisbəti (K)	Mal-material ehtiyatları kateqoriyasının qiymətləndirmə tarixinə olan ədalətli dəyəri
1	Say 1	Say 2	Say 3	Say 4	Say 5 Orta (max; min)	Say 6 = = Say 3 / / Say 4	Say 7	Say 8 = = Say 7 / / Say 6	Say 9 = = Say 7 × × Say 4
2	1. Natural uçotun uçot vahidlərini göstərməklə xammal və materiallar (XM)								
3	1.1 Butilkalar, 1 t	Bəli	3 400	3,7	4,0 (2,4; 7,3)	920	700	76 %	2 590
4	.....	.....			...	...	...	...	
5	1.N. 1 m ³ üçün üzüm şirəsi	Xeyr	33 620	82	96 (10; 142)	410	—	—	
6	1 b. üzrə Cəmi		XM üzrə $\sum$ 1...N****					= Say 9-da XM üzrə $\sum$ / Say 3-də XM üzrə $\sum$	XM üzrə $\sum$ 1...N
7	2. Natural uçotun uçot vahidlərini göstərməklə bitməmiş istehsal (Bİ)								
8	2.1. Sabit xammal (peredel 1), 1 t üçün	Xeyr			105 (17; 164)	470	—	—	
9	...	...			...	...	...	...	
10	2.N. N-istehsalat	Bəli	406 600	76	120	5 350	4 900*****	91,5 %	372 400

	mərhələsi: Köhnəlməyə qoyulmuş şərab, 1 t üçün				(15; 202)				
11	2 b. üzrə Cəmi		Bİ üzrə $\sum_{1...N}^{***}$					= Say 9-da Bİ üzrə $\sum$ / Say 3-də Bİ üzrə $\sum$	Bİ üzrə $\sum_{1...N}$
12	3. Natural uçotun uçot vahidlərini göstərməklə Hazır məhsul və anbardakı mallar (HM)								
13	3.1. Butilkada, 2 illik X şərabi, 1 butilka 0,6 l	Bəli	3 668	5 240	4 500 (2 100; 6 240)	0,7	0,95	136 %	4978
14	....	...			...	...	...	...	
15	HM N, uçot vah.	...			...	...	...	...	
16	3 b. üzrə Cəmi		HM üzrə $\sum_{1...N}^{***}$					= Say 9-da HM üzrə $\sum$ / Say 3-də HM üzrə $\sum$	HM üzrə $\sum_{1...N}$
17	Yekun cəm		$\sum$ səh. 6, 11, 16		Bütün mal-material ehtiyatları kateqoriyaları üzrə xalis satış dəyərinin (ədalətli dəyərin) balans qiymətləndirmələrə nisbətə ümumi əmsali			=$\sum$ səh. 6,11,16 Say 9-da / $\sum$ səh. 6, 11, 16 Say 3-də	$\sum$ səh. 6, 11, 16

*XM və hazır məhsul kateqoriyaları üçün.

** Bitməmiş istehsalın istehsalat mərhələləri (qiymətləndiricidə belə bir təlimat olduğu təqdirdə) və hazır məhsul obyektləri üçün.

*** Sütun 7-də ədalətli dəyərin hesablandığı mal-material mövqeləri üzrə məbləğ.

**** Qablaşdırma xərcləri (uçot maya dəyəri üzrə) və köhnəlmə dövrü ərzində saxlanma xərcləri çıxılmaqla, butilka şərabin topdan satış dəyəri əsasında müəyyən edilir.

Təklif olunan format müəssisənin mal-material ehtiyatlarının uçot registrlərinin, bu cür məlumatın əlçatan olduğu, qiymətləndirmə təhlilinin keçmişdə keçirilmə tarixinə, və ya ona yaxın digər tarixə olan məlumatlarına əsaslanır. Lakin, müvafiq mal-material ehtiyatlarının natural uçot həcmnin retrospektiv variasiyaları (uçot vahidləri) haqqında məlumatların əks olunduğu sütun 5-i doldurmaq üçün 1-2 illik retrospektivlik dövrü olan (azı rüblük tezliklə) məlumatlardan istifadə etmək lazımdır. Bu cür məlumatları əldə etmək mümkün olmadıqda, sütun 5-i doldurmaqda çətinliklər yarana bilər. Əgər bu sütunlar doldurulmursa, qiymətləndirici, qiymətləndirmə haqqında hesabatda doldurulmamanın müvafiq səbəblərini izah etməlidir.

Əgər nəzərdən keçirilən müəssisənin istehsalat dövründə iştirak etməyən, girov kimi qəbul edilən hər hansı digər mal-material ehtiyatları (XM, Bİ, HM) varsa, onların nəzərdən keçirilməsi də şablon cədvəli çərçivəsində analoji qaydada, "Digər Mal-material ehtiyatları" analitik kateqoriyasını əlavə etməklə həyata keçirilə bilər (b.4).

Mal-material ehtiyatlarının dövriyyəsinin inteqral maliyyə təhlilinin aparılması və müəssisənin dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsinə olan tələbin hesablanması

Bu müəssisənin dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsi tələbini müəyyən etməyə imkan verən aşağıdakı şablonu müəssisənin – KOS subyektinin ticarət və maliyyə dövrünü ifadə etmək üçün istifadə etmək olar. Təqdim edilmiş şablonun formatı kapital dövriyyəsi və maliyyələşdirmə proseslərinin günlərdə əks etdirilməsinə əsaslanır.

Müvafiq qiymət hesablanması, maliyyə təhlili həyata keçirilərkən müəssisənin – KOS subyektinin maliyyə təhlilinin hesabatı əlçatan olan hər bir dövrə münasibətdə həyata keçirilir. Daha sonra, təhlilin nəticələrini formalaşdırarkən, müəssisənin maliyyələşdirilməsi üçün hesablanmış tələbin zaman dinamikasını öyrənmək və orta nəticələr barədə məlumat vermək mümkündür.

Ticarət-maliyyə dövrünün təhlili	Parametrin ölçüsü
Dövriyyə müddətləri – təhlilin komponentləri	
Orta səviyyəli* debitor borcunun satış həcminə (hesabat dövrü üzrə mədaxilə) nisbəti, dövriyyənin günlə ifadəsi**	
+ Cəmi mal-material ehtiyatları komponentlərinin orta səviyyəsinin hesabat dövrü üzrə satışın mayar dəyərində nisbəti, dövriyyənin günlə ifadəsi	
= Əməliyyat dövrü, günlə	X gün
– Kredit borcunun (orta) satışların maya dəyərində nisbəti, dövriyyənin günlə ifadəsi	
– İstehsalla bağlı digər orta cari öhdəliklərin*** maya dəyərində nisbəti, dövriyyənin günlə ifadəsi	
= Maliyyə dövrü, gün	Y gün
– Orta nağd dövriyyə kapitalının dövr üzrə maya dəyərində nisbəti, dövriyyənin günlə ifadəsi	
= Dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsində xalis defisit, günlə (əgər kəmiyyət müsbətdirsə)	Z gün
× Müəssisənin satılmış mal və xidmətlərinin maya dəyəri (bir gün üçün AZN)	AZN/ gün
= Dövriyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsi üçün cari tələb (AZN)	AZN

* Göstəricinin orta səviyyəsi dedikdə (orta hesab) nəzərdən keçirilən dövrün əvvəl və sonuna olan orta qiymətin tapılması nəzərdə tutulur.

** Günlə ifadə olunan dövriyyəyə nisbəti (dövriyyə əmsalının) təkrar hesablamaq üçün nəzərdən keçirilən nisbəti 360 (təhlil illik hesabatın məlumatları əsasında aparılırsa), və ya 90 günə (təhlil rüblük hesabatın məlumatları əsasında aparılırsa) mütənasıbləşdirmək lazımdır. Rüblük təhlil (məsələn, əgər debitor borcunun dövr üzrə mədaxilə olan (orta) nisbəti $1/3$ təşkil edirsə) aparmağın tövsiyə edilməsi dedikdə, debitor borcunda $1/3 \times 90 = 30$ mədaxil gününün mədaxil üzrə gəlirlərin absorbsiya olunması nəzərdə tutulur. Cədvəldə əks olunmuş bütün digər dövriyyə göstəriciləri analoji qaydada dövriyyə günləri ilə ifadə olunurlar.

*** Əmək haqlarının, istehsalat icarəsinin, dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanması üçün hazırda götürülmüş kreditlərin və s. ödənilməsi üzrə öhdəliklər.

**** Nağd vəsaitlər, müəssisənin hesablarındakı və likvid sərmayələrindəki vəsaitlər.

Əgər aparılmış təhlilə uyğun olaraq, dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsinin xalis defisiti son dövrlər ərzində sabit olaraq mənfidirsə, borcalan mövcud dövrü cari borclarını və kreditlərini ödəmək üçün kifayət qədər dövriyyə kapitalına malikdir. Əksinə, bu cür defisitə müsbət qiyməti, müəssisənin kifayət qədər dövriyyə vəsaitlərinin olmamasının, onun, əlavə dövriyyə kredit maliyyələşdirməsinin cəlb edilməsinə obyektiv tələbatının əlamətidir.

Qeyd edək ki, dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsinə tələbat sabit kəmiyyət deyil, lakin müəssisənin fəaliyyət həcmində artım templərindən və gələcəkdə müəssisənin maliyyə siyasətinin olduğu kimi saxlanmasından, yaxud dəyişdirilməsindən asılı olaraq dəyişir (məsələn, müəssisənin sifarişçilərinin ilkin ödənişə köçürülməsi).